

УДК 94(497.1)"1918"
355.48(497.16)"1918"

COBISS.SR-ID 282347532

Проф. др Александар Животић
КАТЕДРА ЗА ИСТОРИЈУ ЈУГОСЛАВИЈЕ,
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ У БЕОГРАДУ
e-mail: aleksandar.zivotic@f.bg.ac.rs

УЈЕДИЊЕЊЕ СРБИЈЕ И ЦРНЕ ГОРЕ 1918. СЕЋАЊЕ КОМАНДАНТА ЈАДРАНСКИХ ТРУПА ГЕНЕРАЛА ДРАГУТИНА МИЛУТИНОВИЋА

АПСТРАКТ: У раду су представљена сећања команданта Јадранских трупа српске војске генерала Драгутина Милутиновића на операције српске војске на тлу Црне Горе 1918, сам чин проглашења уједињења Србије и Црне Горе, побуна противника начина на који је уједињење извршено, гушење побуне и покушај нормализације политичких и безбедносних прилика у Црној Гори.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Србија, Црна Гора, уједињење, 1918, српска војска, Подгоричка скупштина, Божићна побуна

Велика савезничка офанзива на Солунском фронту, која је започела средином септембра 1918, поставила је пред уморну, проређену и непрекидним шестогодишњим ратовањима исцрпљену српску војску тешке и велике задатке. Понета крилима победе на Добром пољу, требало је упорном борбом, надљудским залагањем и брзим наступањем да оствари ратне циљеве Краљевине Србије. Од ње се није очекивало само да ослободи окупирану отаџбину већ и да ратни програм српске владе, оличен у чвр-

стом опредељењу за завршетак националне мисије ослобођења и уједињења српског народа и „поробљене јужнословенске браће”, спроведе у дело. Границе будуће заједничке државе зависиле су од начина и брзине наступања српских јединица. У очекивању мировне конференције која је требало да одреди границе југословенске државе и утврди њено место у међународној заједници, страхујући од могућег неповољног развоја ситуације по интересе Краљевине Србије и јужнословенских народа од клаузула тајних уговора и међусавезничких договора и обећања, српска влада је од своје измучене и намучене војске очекивала да брзином продора и силом свог прослављеног оружја на бојним пољима „исцрта” контуре нове државе, заштити југословенски простор, спречи деобу националних територија и својом чврстином и одлучношћу штити аргументе српске владе пред интересима, захтевима и ултиматумима великих сила.

Црна Гора је представљала изузетно важан чинилац у процесу окупљања и уједињења српских и југословенских земаља. На том географски невеликом, саобраћајно неприступачном и неповезаном простору укрштало се неколико важних политичких, геополитичких и војних питања. Црна Гора је несумњиво представљала српску државу, али су њен историјски развој оличен у изградњи државности те посебне политичке и војне структуре, обликовали посебност с којом се рачунало, а за коју се сматрало да ће на таласу свеукупног националног обједињавања бити елиминисане. На другој страни, њен рубни положај у односу на центар националног окупљања и релативно дуга и у војном и географском смислу изузетно неповољна гранична зона према албанској држави, за коју се очекивало да ће у првим послератним данима бити конституисана, а њене границе одређене и утврђене, давале су Црној Гори посебан значај стратегијског нивоа за српску владу и војску.¹ Посебни интереси које је Италија имала на том простору, проистекли из обећања која су силе Антанте дале Лондонским уговором из априла 1915, уводили су Црну Гору у орби-

¹ О односима између Србије и Црне Горе опширније: Новица Ракочевић, *Црна Гора у Првом светском рату 1914–1918* (Титоград: Историјски институт, 1969); Новица Ракочевић, *Политички односи Црне Горе и Србије 1903–1918* (Цетиње: Обод, 1981).

ту италијанских интереса и чинили је поприштем окршаја између српске владе која је тежила националном уједињењу и Италије за коју је Црна Гора имала посебно место у остварењу зацртане политике заокружења интереса на Јадрану и непосредном балканском залеђу јадранског басена. Укљештена између италијанског присуства у Албанији које је српска влада настојала да ограничи и далматинског дела јадранске обале на коме је српска страна ултимативно тежила да заустави италијанско продирање, с јаким италијанским династичким утицајима, Црна Гора је у процесу српског и југословенског уједињења представљала једну од кључних тачака будућег српско-италијанског сусрета и сукоба. Зато се од српске војске очекивало да из Црне Горе потисне аустроугарске снаге, омогући повратак и политичку делатност присталица безусловног уједињења, помогне им да остваре превласт над политичким противницима и сузбије евентуалне покрете и побуне уперене против директног сједињења Србије и Црне Горе. Уз то, српска војска је морала да чврсто поседне будућу граничну линију с албанском државом и да се ефикасно супротстави било каквом покушају упада албанских наоружаних група на територију будуће југословенске краљевине. У односу на Италију од српске војске се захтевало да се одлучно супротстави било каквом виду италијанске војне интервенције, као и да на самом терену води борбу против разгранате мреже италијанских агената.²

Зато је у јеку победоносне савезничке офанзиве на Солунском фронту, формиран посебан одред који је имао крајње специфичан задатак да избије на Јадранско приморје, заузме Скадар и наступањем дуж јадранске обале осигура улазак тог простора у састав будуће југословенске државе. Новоформиране Скадарске

² О односу Италије према Црној Гори, њеним интересима на Балкану и утицају на ток и исход уједињења Србије и Црне Горе: Драгољуб Живојиновић, *Америка, Италија и постанак Југославије 1917–1919* (Београд: научна књига, 1970); Драгољуб Живојиновић, *Црна Гора у борби за опстанак 1914–1922* (Београд: Војска, 1996); Драгољуб Живојиновић, *Италија и Црна Гора 1914–1925. Студија о изневереном савезништву* (Београд: Службени лист СРЈ, 1998); Драгољуб Живојиновић, *Невољни савезници. Русија, Француска, Велика Британија, САД 1914–1918* (Београд: Службени лист СРЈ, 2000); Драгољуб Живојиновић, *Крај Краљевине Црне Горе. Мировна конференција и после 1918–1921* (Београд: Службени лист СРЈ, 2002).

трупe, касније преименоване у Јадранске, нису биле бројчано јаке. Чинио их је један пешадијски пук с једном артиљеријском батеријом и једним коњичким ескадроном. Међутим, њихов задатак је далеко превазилазио њихову јачину с обзиром на том да се радило о задатку стратегијског значаја. Управо је њихов командант, у тренутку постављања на дужност још увек пуковник Драгутин Милутиновић³, као официр изузетног командантског дара и искуства у командовању мањим самосталним снагама, али и дипломатске вештине показане на просторима Албаније и Русије у ранијем периоду, представљао готово идеалан избор за вршење те крајње специфичне дужности. Сем тога Милутиновића је за ту осетљиву и одговорну дужност препоручило и изузетно поверење које је у њега и његове способности имао начелник Штаба Врховне команде војвода Живојин Мишић, али и околност да је солидно познавао Црногорце, прилике међу њима, њихов менталитет, као и најистакнутије војне команданте јер је током Другог балканског рата, као командант Тимочке дивизије другог позива, у борбама код Криволака ратовао заједно с Црногорском дивизијом, упућеном у помоћ српској војсци, а током 1914. је у својству команданта Шумадијске дивизије другог позива заједно са црногорском Санџачком војском ратовао на простору источне Босне.

³ Драгутин Милутиновић (Белошевац, Крагујевац, 28. IX 1865 – Београд, 5. I 1941). Питомац 17. класе Ниже школе Војне академије и Николајевске генералштабне академије у Петрограду. До балканских ратова обављао командне дужности у пешадији, закључно са положајем команданта пешадијског пука. Био начелник одсека у Оперативном одељењу Главног ђенералштаба, начелник штаба дивизијске области и редовни професор Војне академије. На челу Спољног одсека Главног ђенералштаба био од 1901. до 1902. и Извештајног одсека Главног ђенералштаба од 1906. до 1909. У балканским ратовима био командант Тимочке дивизије другог позива. У Првом светском рату командовао Шумадијском дивизијом другог позива, Албанским трупaма, Вардарском дивизијом, Резервним трупaма и Подофицирском школом у Бизерти, Првом добровољачком дивизијом у Русији и Јадранским трупaма. После рата делегат Владе на Цетињу, инспектор пешадије, канцелар краљевих ордена и члан Војног савета. Пензионисан 1927. Истакнути војни писац, историчар и теоретичар. (ВА, Досијеи персоналних података, кутија 1121, досије 101, *Лични и службени односи и оцене Драгутина Милутиновића*. Опширније о биографији генерала Милутиновића: Александар Животић, „Генерал Драгутин Милутиновић (1865–1941). Војник и историчар”, *Војноисторијски гласник*, 1, (2015), 41–60; Драгутин Милутиновић, *Шумадијска дивизија другог позива Народне војске у рату 1914–1915* (Београд: Медија центар „Одбрана”, 2015), 13–29.

Из обе ратне епизоде потицало је и лично познанство и обострано поверење са сердаром Јанком Вукотићем, свакако највиђенијим црногорским официром. Уз то, као командант српских трупа у Албанији током лета 1915, одлично је познавао прилике на том терену, па га је и то квалификовало за специфичну дужност у Црној Гори.

Регент Александар је Драгутину Милутиновићу пред одлазак на дужност јасно нагласио да се простор мора осигурати од Италијана и по сваку цену спречити повратак краља Николе у Црну Гору. Потукавши остатке аустроугарске 47. дивизије Милутиновићев одред ослободио Скадар је, а потом у сарадњи с црногорским устаничким снагама и читава Црну Гору. Успешно обавивши задатак ослобођења Црне Горе и тиме спечивши улазак италијанских снага на тај простор, обезбедио је и уједињење Црне Горе са Србијом, односно њен улазак у новостворену југословенску државу. Први дани живота у новој држави донели су и прве невоље. Присталице црногорског краља Николе и противници уједињења почетком 1919. подигли су побуну у Црној Гори. Нагомилане тензије и изражене страсти између присталица уједињења – „бјелаша” и противника – „зеленаша” ескалирале су у прави оружани сукоб током Божићне побуне.⁴ Генерал Милутиновић је настојао да у таквим условима преговорима, уз минимално ангажовање војних снага, утиче на смиривање и стварање услова за прелазак на мирнодопски начин живота. На тој дужности остао је до формирања Зетске дивизијске области 14. јануара 1919. године. Тиме су Јадранске трупе престале да постоје, пошто је команда Зетске дивизијске области настала преформирањем ранијег штаба Југословенске дивизије.⁵ Расформирање јединице којом је

⁴ О уједињењу Србије и Црне Горе, Подгоричкој скупштини и Божићној побуни опширније: Димитрије Вујовић, *Уједињење Црне Горе и Србије* (Титоград: Историски институт, 1962); Димитрије Вујовић, *Прилози изучавању црногорског националног питања* (Никшић: Универзитетска ријеч, 1987); Dimitrije Vujović, *Podgorička skupština 1918* (Zagreb: Školska knjiga, 1987); Новица Ракочевић, *Црна Гора у Првом свјетском рату 1914–1918* (Титоград: Историски институт, 1969); Новица Ракочевић, *Политички односи Црне Горе и Србије 1903–1918* (Цетиње: Обод, 1981).

⁵ Миле Бјелаяс, *Vojska Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918–1921* (Beograd: narodna knjiga, 1988), 71.

командовао за ђенерала Милутиновића није означило крај боравка на простору Црне Горе пошто је нова влада, ценећи његов допринос смиривању ситуације, његов војни и политички ауторитет, али и изузетно познавање политичких и безбедносних прилика у Црној Гори, па га је поставила за свог посебног делегата на Цетињу.⁶

Ђенерал Драгутин Милутиновић није био само официр високе стручне културе и успешан ратни командант већ и изузетан интелектуалац, с израженом потребом да догађаје у којима је учествовао и својим деловањем често пресудно обликовао опише и забележи како би сачувао аутентично сведочење о минулим временима. У оквиру његове обимне заоставштине, која се чува у Архиву Српске академије наука и уметности, налази се и мемоарски спис о његовом командовању Скадарским, односно Јадранским трупима, улози српске војске у завршном делу процеса уједињења Србије и Црне Горе, Подгоричкој скупштини, Божићној побуни и покушају смиривања ситуације у Црној Гори након сламања оружане побуне.⁷ О дешавањима у Црној Гори ђенерал Милутиновић је писао у свом маниру, оштрим речима, критичан према себи, српској влади, њеним повереницима и присталицама у Црној Гори, као и самој црногорској средини. Сликвито дајући портрете појединих учесника догађаја, уз жив опис кључних дешавања, његово на моменте драматично приповедање јасно осликава комплексну и трагичну ситуацију у којој се Црна Гора нашла на крају Првог светског рата. Поред овог списка, у оквиру његове заоставштине сачуване су и различите белешке које је водио као командант Јадранских трупа⁸, као и његов критички осврт на рад Срба око уједињења Србије и Црне Горе, извештај команданту Друге армије о дешавањима у Црној Гори, документација везана за истрагу коју је команда Друге армије водила око

⁶ ВА, ДПП, кутија 1121, досије 101, Лични и службени односи и оцене Драгутина Милутиновића.

⁷ Архив Српске академије наука и уметности (у даљем тексту: АСАНУ), Оставштина Драгутина Милутиновића, 11441, *О догађајима у Црној Гори за време командовања Скадарским а затим Јадранским трупима од 10 октобра 1918.год до 1 марта 1919 године.*

⁸ АСАНУ, 11450.

утврђивања околности под којима је дошло до албанске побуне у Плаву и Гусињу за време уједињења, осврт на операције 2. југословенског пука од Пећи до Котора, преписка с појединим вођама побуне, али и присталицама уједињења, поздравни говори виђенијих Црногораца приликом дочека српске војске у појединим деловима Црне Горе и портрети познатих и виђенијих Црногораца.⁹

О ДОГАЂАЈИМА У ЦРНОЈ ГОРИ ЗА ВРЕМЕ КОМАНДОВАЊА СКАДАРСКИМ А ЗАТИМ И ЈАДРАНСКИМ ТРУПАМА ОД 10 ОКТОБРА 1918 ГОД. ДО 1 МАРТА 1919 ГОДИНЕ

ПРИПРЕМНЕ РАДЊЕ

Моје одређивање за Команданта Скадарских и Јадранских трупа и за Делегата Краљевске Владе.

Пре стварања Команде Скадарских трупа обавештен сам, да је Никола Пашић као Претседник Владе још у марту 1917 године авизирао Врховној Команди да се опреми експедиција за Црну Гору и Сев. Албанију од Црногораца и Арнаута, па да се за време офанзиве која је претстојала, упуте у Црну Гору. На ово му је Начелник штаба Врховне Команде, тада генерал Петар Бојовић одговорио, да ће се за ту сврху употребити читаве јединице оперативне војске, и да нема потребе за стварање каквог нарочитог одреда од Црногораца и Арнаута.

Пред офанзиву 1918. године смењен је Начелник штаба Врховне Команде генерал Петар Бојовић а на његово место постављен је популарни војвода Живојин Мишић. Питање о експедицији за Црну Гору и север. Албанију остало је на мртвој тачки. Припреме никакве није ни било, а како се чини са овим питањем није ни био упознат нови Н. Ш. В. К. приликом примања дужности.

Стога, када је Врховна команда у Скопљу почетком октобра 1918 године понудила команду над Скадарским трупама за рад у Црној Гори генералу Милошу Васићу, овај није хтео ни да чује зато, што ништа није било припремљено за ту експедицију, и што

⁹ АСАНУ, 11443.

му се није имало ништа ни дати, јер је био упућен само на некакав огроман плен, који га тобож чека у Пећи.

После генерала Милоша Васића мени то место понуде. У то време био сам одређен за нарочите послове код Н. Ш. В. К¹⁰. војводе Мишића. И сам сам увидео оправданост одбијања Генерала Васића за ту команду која је имала тек да се формира на врат на нос, и то у Пећи, од нечега што треба тамо да постоји, па даље да се крећем на правцу беспутне северне Албање (ка Скадру) и Црне Горе, са слабим или шта више и никаквим средствима за везу, исхрану, борбу и т.д.

Пошто сам већ био пуковник у осмој години ефективне службе, а на наваљивање војводе Мишића и Регента Александра, у овој крајњој и последњој фази рата, ја сам примио команде, са захтевом да ми се бар одреди за начелника штаба пешадиски мајор Бор. А. Николић, а за остало особље обећано ми је да ће ми се испослати од разних јединица и команда и то у Пећи, где сам треба да формирам односно импровизирам штаб.

Пред одлазак за Пећ, 8. октобра¹¹ пред подне у Идадији (бивша турска гимназија) прими ме регент Александар и рече ми ово: „Вама је осигуран чин генералски, јер сте то и раније заслужили. При раду у Црној Гори немојте бити мека срца. Краљу Николи треба забранити долазак у Црну Гору по сваку цену, па ма употребили и крајна средства.” Још ми је напоменуто да гледам да ми заузмемо Скадар пре Талијана, па да га не пуштамо из наших руку. Међутим у Пећи 14 октобра добијем шифровано наређење из Врховне Команде, да не идем у Скадар, јер ће тамо бити француске, енглеске и талијанске трупе. У истом наређењу промењен је назив мојих трупа, које се сада зову „Јадранске”. Правац кретања им је Подгорица-Цетиње-Котор.¹² Како се ја налазим још у Пећи, где сам остао све до 19 октобра формирајући како тако штаб,

¹⁰ Начелник Штаба Врховне команде.

¹¹ Датуми су по старом календару.

¹² Генерал Драгутин Милутиновић мисли на наређење Штаба Врховне команде издато у Скопљу 13. октобра 1918. Интегрални текст телеграма с наређењем објављен је у: Dragoslav Janković i Bogdan Krizman, *prir., Građa o stvaranju jugoslovenske države 1. I – 20. XII 1918*, II (Beograd: Institut društvenih nauka, 1964), 399; Љубодраг Димић и Ђорђе Борозан, *прир., Југословенска држава и Албанци*, I, (Београд: Војноисторијски институт, 1998), 126

а потпуковник Гргур Ристић са II Југословенским пуком и брдском батеријом (4 топа) упутио се већ за заузимање Скадра 11 октобра изјутра, и како нисам с њим имао никакве везе то моје наређење да не иде на Скадар није му ни стигло на време, и он је већ у дводневној борби 17 и 18 октобра заузео Скадар, у који су Талијани ушли после нас без борбе на читава три дана доцније. Трофеји у борбама око Скадра били су 500 заробљених аустр. војника, 17 митраљеза и две брдске хаубице са малим бројем бојеве муниције, нешто јаче од 1000 зрна, извештан број заробљених аустријских војника-југословена узео је ком. пука у појачање свога пука, а остало отпустио кућама, јер их нисмо имали ни где држати, нити пак хранити.

После Регента Александра јавио сам се Начелнику штаба Врховне Команде војводи Мишићу, па како га је Бог дао оптимисту, он ми рече: „Ето ти сада рада, па у Пећи, од свега заплењеног формирај штаб и остало. То теби неће бити тешко, јер ти та питања око формирања знаш, пошто си био професор Организације и Администрације.”

Замолио сам војводу Мишића да ми да наређење у копији о новоформираним трупама да га успут покажем команданту II Армије који је у Приштини, да би ми дао бар мајора Борисава А. Николића, који је негде у његовим трупама, те да могу макар с ким отпочети посао у Пећи. Поред овог наређења даде ми војвода Мишић и један аутомобил из Врховне команде и нареди ми да се 9 октобра кренем за Пећ. И тако кренух 9 октобра у 4 часа у јутру аутомобилом из Скопља преко Качаника и Феризовића па у 1 час по подне стигох у Приштину где се налазио Командант II армије војвода Степан Степановић и његов штаб. Како је у то време војвода по ручку спавао, то га његови помоћници: начелник штаба Генералштабни пуковник Милан Ж. Миловановић и помоћник Генералштабни потпуковник Милутин Недић нису смели будити. Да не бих задоцнио за Митровицу, где је био штаб дивизије пуковника Ђуре Докића¹³, у чијем је саставу мајор Бор. А. Николић, а који се штаб рано изјутра 10 октобра креће за север ка Рашкој, то по њиховом савету, да не чекам буђење војводе Степе Степанови-

¹³ Ради се о штабу Тимочке дивизије, која је била у саставу Друге армије.

ћа, пожурим за Митровицу, стим да се по доласку јавим телефоном, па ће војвода наредити даље шта треба. На моје велико изненађење пуковник Милан Ж. Миловановић јави ми телефоном, да ми војвода не може дати мајора Бор. А. Николића, јер он још није добио наређење из Врховне Команде, мада сам то наређење лично показао његовим помоћницима. Испричам све ово пуковнику Ђури Докићу. Увиђавни Докић даде ми мајора Бор. А. Николића, но с молбом да о томе никоме не говорим, додав да се и иначе мајор Бор. А. Николић нешто споречкао са својим командантом бригаде пуковником Миланом Недићем¹⁴.

И тако готово на силу узех мајора Бор. А. Николића и с њиме 10. октобра по подне стигох аутомобилом у Пећ, и од 10. октобра 1918 године отпочех рад као командант Скадарских трупа.

Тек доцније у Подгорици стиже ми извештај из II Армије војводе С. Степановића да ми се упућује начелник штаба мајор Бор. Николић, кога сам ја још 10 октобра узео захваљујући пуковнику Ђури Докићу.

11 октобра упућен је потпуковник Гргур Ристић са II југословенским пуком и једном брдском батеријом (4 топа) из Пећи за Скадар, а он се и иначе већ беше припремио за покрет ка Скадру. Успут за Скадар потпуковник Ристић из села Белухе упути мајора Св. Симовића са једним батаљоном и једним топом преко Чакора у правцу Андријевице у Подгорицу. Симовић уз пут придружи себи и црногорске батаљоне. Ристић пак са путовођом преко Плава и Гусиња са остала два батаљона, три топа и водом коњице упутио се ка Скадру, који је и заузео 18 октобра, као што је напред споменуто.

У Пећи не нађох ништа од плена што би ми користило за формирање штаба, јер је све било разграбљено много пре мога доласка.

Дакле, као што се види никаква припрема није била извршена за рад у Сев. Албанији (ка Скадру) и Црној Гори. Поред овога била је одређена и мала снага - Јачина снаге била је II југословенски пук (од три батаљона) и једна брдска батерија од 4 топа, вод

¹⁴ У том моменту пуковник Милан Недић био је командант Тимочке пешадијске бригаде Тимочке дивизије.

коњице, даље Коста Пећанац и његови четници, који су се налазили негде око Пећи, као и неке француске трупе, које су требале ући у састав Скадарских трупа, али које су се од Баковице одвојиле и отишле својим засебним путем за Скадар, немајући никакве везе, нити пак заједничке акције са Скадарским трупама. После одласка II југословенског пука, упутио сам Косту Пећанца са његовим четницима у правцу преко Чакора, Андријевице ка Подгорици. Пећанац у томе времену беше оболео, али му то ипак ништа није сматало у његовом увек енергичном раду за рад у Црној Гори, па зато сумњам да би се и непријатељ из Црне Горе и С. Албаније могао тако брзо истерати да нашим трупама на наш позив нису пришли у помоћ црногорски батаљони, као и ранији крстарећи (партизански) одреди и, овим се само објашњавају наши брзи успеси у борбама, и то 17 октобра око „Вјетерника”, 18 истог месеца око Подгорице и 19 истог месеца око Никшића, као и борбе око Скадра 17 и 18 октобра.¹⁵

Због тешкића око исхране црногорски батаљони су се ускоро морали распустити, а ми сами остати са врло slabим трупама, које су због борбе а и болести (грипа) убрзо биле десетковане.

И са тако slabим трупама морало се и на даље наступати за непријатељем, као и гонити га старајући се да се потера са територије Црне Горе и тежити што пре обали Јадранског мора због исхране, јер тада у Црној Гори као и у Северној Албанији хране није било ни у обилним приликама, а сада још мање, после трогодишњега разорнога рата и то на терену, који непријатељ напушта при повлачењу, и, који том приликом све и уништава.

Ето због таквих прилика ми смо на територији Црне Горе имали остављене врло слабе посаде, и то: у Плаву, Гусињу, Андријевици Тузи и Колашину (у сваком од ових места по две десетине) а у Бару једну чету од које је вод био у Вир Пазару и Ријеки, а на Цетињу три слабе чете (бораца око 250 војника) и по једна чета у Подгорици и Никшићу (а из ове последње један вод у Данилову Граду). Све остало са брдском батеријом као и са Коман-

¹⁵ О борбама које су црногорске устаничке трупе и јединице Јадранских трупа водиле с аустроугарским снагама у Црној Гори опширније: Новица Ракочевић, *Црна Гора у Првом свјетском рату 1914–1918* (Титоград: Историјски институт, 1969), 447–448.

дантом II југословенског пука потпуковником Гргуром Ристићем, било је у Котору и Боки Которској због исхране, ако и због чувања огромног заплењеног материјала у Котору, приликом нашега заузећа Боке Которске (база за аустриске оперативне јединице у Црној Гори и сев. Албанији). Сав тај разноврсни материјал ускоро су разграбили наши моћни савезници, захваљујући својим јаким транспортним поморским средствима. Довољно је било да ма ко од наших савезника (Талијана, Француза, Енглеза, или Америкаца) да само „бон” па да узме шта му је воља. Они су знатно касније од нас ушли у Боку Которску, а ми смо морали да им дамо, према наређењу Врховне Команде, све што им се свиди па и флоту, која је била у Боки Котроској. Две најсавременије аустриске крстарице „Хелголанд” и „Новару”, које сам видео у Боки Котроској, заузели су били Французи са једним адмиралом.

ЦРНОГОРСКИ ОДБОРИ И ЊИХОВ РАД

Као што напред споменух, 10 октобра по подне ја стигох са начелником штаба мајором Бор. А. Николићем у Пећ, где затекох потпуковника Гргура Ристића, који се баш спремао за покрет и који 11 октобра крену за Скадар.

Нас су Црногорци у почетку врло одушевљено дочекивали. Ми смо – команданти унапред оперишући трупе, према наређењу Врховне Команде, постављали у Црној Гори и управне власти од самих Црногораца, који су те дужности и раније вршили, а у неким местима смо одређивали и војне станице. Ове су нас војне станице врло скупо стале, што се доцније показало. Ове власти као и станице постављао је према наређењу Врховне Команде поглавито потпуковник Симовић, који је од села Белуха упућен у Црну Гору.

Команданту Скадарских трупа био је придат и нарочити црногорски одбор, на чијем челу у прво време беше, професор Петар Косовић, који стиже 12 октобра у Пећ. Ускоро дође и професор Светозар Томић, као делегат владе са Крфа, са својом засебном шифром, и он није био потчињен Команди Скадарских трупа, већ је општио самостално и непосредно са Владом, мимо мене као Команданта С. Т.

За попуну мога штаба, као и ради помоћи црногорском одбору, беше ми авизирано да ће ми се упутити око 50 официра и војних чиновника пореклом Црногораца, као и око стотину Црногораца - добровољаца.

Због рђавих путева и никаквих превозних сретстава као и незнања где су распоређени, ови службеници стизаху врло неуредно а и сувише касно, а неки уопште и не дођоше. Па и те што дођоше узе одбор, према наређењу Врховне команде за своје циљеве. Ти циљеви били су агитационе природе (за уједињење са Србијом) под династијом Карађорђевића). Људи беху за тај посао невешти и мало их ко од Црногораца знао и познавао. Они, као наши србијански официри и чиновници беху се отуђили од своје браће у Црној Гори. То беху људи без икаквог ауторитета међу тамошњим Црногорцима. Бар тако се мени тада чинило.

У Пећи сам остао све до 19. октобра, подешавајући рад са одбором и очекујући батаљон потпуковника Владимира Бркића, који треба да дође и остане као посада у Пећи. Овај батаљон стиже 15 октобра са још два брдска топа. Стиже и командант брдског дивизиона, потпуковник Мих. Трифуновић одређен да са дивизионом уђе у састав Јадранских трупа. Овога истога дана у мрак јавише ми се оба потпуковника - Трифуновић и Бркић. Обрадовах се њиховом доласку, а нарочито доласку потпуковника Трифуновића, који са своје три батерије појачава Јадранске трупе али та моја радост не беше дугога века. Потпуковник Трифуновић рапортира ми, да нема товарске стоке, и да су му све мазге поубијане у леђа; ипак наредих да му да из своје коморе, а и из батерије која је делом овде (два топа) а делом у Ђаковици (два топа и која овде остаје,) покупи товарну стоку, и да за три дана од данас буде спреман за покрет у Црну Гору.

Потпуковник Трифуновић после овога мога усменог нагађања ништа не предузе, већ ми пише рапорт и најављује, да је сасвим неспособан за покрет даље од Пећи. Позвах га усмено и наредих му, да спреми једну батерију за 18 октобар. Опет најављује, да и то не може. Наредих му категорично да бар један вод спреми по сваку цену. Опет Трифуновић пише рапорте и изјављује да нема коња за покрет. Позват у штаб и укорен да се окане писања и да покуша лично спремити из све три батерије, вод од два топа он одговори да ће наредити командирима батерија, па шта они

ураде. 18 октобра опет ми поднесе рапорт у коме тражи од мене за вод брдске батерије 48 коња. Као да сам ја имао депо коња у Пећи. Пошто увидех да се од њега немам чему надати кренух се са начелником штаба 19 октобра за Подгорицу преко Јусуф-Хана, Кућишта, Бјелухе, Чакора у село Велику. Из села Велике у Мурино, а из Мурине 21 октобра стигох у Андријевицу. Октобра 22 у Андријевици стиже ме и Јанко Спасојевић, који је како се после показало имао уза се и 200.000 динара за агитационе циљеве. Кад стиже наређење од Врховне команде да сам и ја Командант Ј. Т. у комисији за потрошњу новца, од новаца не беше ни трага ни гласа. Све је то био раздао међу своје племе (Васојевиће). Ту на једном збору у Андријевици поједини говорници из одбора грдили су и омаловажавали Краља Николу. Један од Црногораца - слушаоца на збору кажу да је приметио говорнику Ј. С., да није лепо грдити и омаловажавати Краља, када он већ и није у земљи. „Сви ми Црногорци смо за уједињење са Србијом” - рече тај из публице.

Пошто сам са мојим штабом ишао иза оперишућих трупа, а у неким местима и са одбором, опазих да овај одбор на чијем су челу били професори Свет. Томић, Петар Косовић, Јанко Спасојевић, Рајичевић и други не ради баш складно свој посао.¹⁶ Он је одмах отпочео опет под фирмом војске мењати већ одређене полициске и административне чиновнике, који су били одређени већ од напред оперишући команданта, правдајући то тиме, да ми војници не познајемо људе и њихове способности. Тај поступак не беше погодан; смењени као и њихове породице беху огорчени противници и агитатори противу уједињења.

Преко Матешева и Пељевог бријега 25 октобра стигох у Подгорицу. Одавде из Подгорице одбор се обрати Краљевској Влади, тражећи још милион динара.

Одбор расписа и изборе за Велику народну скупштину и одреди место за састанак скупштине у Подгорици. И мене Одбор о

¹⁶ О оснивању и активностима Црногорског одбора за народно уједињење опширније: Јанко Спасојевић и Јован Томић, *Десетогодишњица уједињења Србије и Црне Горе* (Београд: 1929); Dragoslav Janković, *Jugoslovensko pitanje i Krfska deklaracija 1917. godine* (Београд: Savremena administracija, 1967); Димитрије Вујовић, *Уједињење Црне Горе и Србије* (Титоград: Историски институт, 1962); Dimitrije Vujović, *Podgorička skupština 1918* (Zagreb: Školska knjiga, 1987).

овоме извести. Нагласих одбору да је требало одредити место за скупштину где је и раније бивало а то је Цетиње, јер то је средиште. Одбор ми се правдаше, да неће да иде стопама Краља Николе, и да им је Цетиње мрско, али како ми се чини Одбор није имао довољно присталица међу Катуњанима, Цетињанима, Црмничанима, Ријечанима и другима.

Сакупљена скупштина 10 новембра 1918 године у Подгорици била је поглавито састављена од младих људи, као и оних, који су припадали Клубашкој странци, са незнатним бројем на Правашке странке; о овоме одмах известих Врховну команду и Министра Војног. Велика народна скупштина је врло брзо свршила свој посао, већ у уторак 13 новембра. У резолуцији Велика народна скупштина детронира Краља Николу и његову династију, а династију Карађорђевића проглашава за владајућу, као и уједињење са Србијом. Конфисковаше затим и краљево имање на Цетињу.

Сутрадан 14 новембра 1918 било је свечано благодарење у цркви Подгоричкој поводом уједињења, на коме сам и ја био присуствовао. Том приликом испаљен је из две заплењене хаубице у Скадру које је овде довукао потпуковник Гргур Ристић 101 бојеви метак (разорне гранате), јер друге муниције за ту сврху нисмо имали. Остаде ми још око 1000 бојевих хаубичких зрна који ми се нађоше у добри час приликом побуне на Бадњи дан и Божић 1918 године и њих тамо на Цетињу употребих на велику жалост и срамоту нашу за гађање у месо, а не у брдо као овде у Подгорици.

Одбор се и на даље задуживаше и скупштинарима одредише дневницу 80 и 120 круна (круне су тада мале вредност динара), ма да су режије за време владе Краља Николе имали по 10 круна дневно.

Из средине Велике народне скупштине био је изабран и „Народни извршни одбор“ од пет чланова са седиштем и на даље у Подгорици. Чланови „Народног извршног одбора“ су ова лица: војвода Стеван Вукотић (брат по оцу Краљици Милени), адвокат и вођа омладинаца Марко Даковић, Ристо Јојоћ, Спасоје Пилетић и Лазар Дамјановић. Они су били делегирани од стране Велике народне скупштине за управљање Црном Гором као и за даље интегрално спровођење уједињења са Србијом. Од свих чланова Народног извршног одбора најутицајнији беше Марко Даковић, ко-

ји за срећу опште ствари пред саму скупштину стиже из интернирања. Он беше вођа целокупне црногорске омладине. Војвода Стеван Вукотић био је типичан Црногорац, врло карактеран, и човек од речи. Прави центлмен. Па и остали чланови беху људи врло угледни, популарни, честити и одушевљени за уједињење са Србијом.

Овде у Подгорици обрати ми се са поверљивим питањем Ј. Спасојевић како би било да ја испратим четничког војводу Косту Пећанца, са његовим људима у Бар или Улцињ, па да он сврши са Краљем Николом, ако овај покуша да се искрца на територију Црне Горе. Даде ми миг да и Пећанац на то пристаје. Ја ово мишљење Ј. Спасојевића нисам делио. Рекох да ћу ја сам отићи у сусрет Краљу Николи, ако се ма где искрца, пошто најпре извештим претпостављене и тражим наређење за поступак.

Али, ипак бојећи се, да црногорски одбор нешто не покуша са Пећанцем на своју руку ја овога последњега отпремим у Београд из Подгорице са писмом за војводу Ж. Мишића обавештавајући и молећи га да ми Косту Пећанца више не враћа. Тако је и било. Пећанца ми више не послаше у Црну Гору.

Од 25 октобра /дан доласка у Подгорицу/ па све до 1 децембра 1918 године остао сам са штабом у Подгорици, али сам ипак са Ј. Спасојевићем и М. Рајчевићем 31 октобра ишао на Цетиње. Успут у Ријеки Црнојевића свечано ме дочекаше неки од Црногорских капетана и маса света, која у одушевљењу бацаше на мене цвеће. После ручка кренем пут Цетиња; успут нас сретете аутомобил послат са Цетиња, а на Цетињу дочека ме на улици ладика Др. Гаврило Дожић као и војвода Стеван Вукотић. Мени одредише место за преноћиште у двору наследника Данила, а мојим пратиоцима у хотел Београд, код хотелијерке „Анђе”.

Ту у двору посетио ме је стари и угледни митрополит Митрофан Бан. Одмах сам му вратио посету у Цетињском манастиру, као и Др. Дожићу¹⁷. На улици Цетиња дочека ме и омладина, на челу које беше млади и симпатични омладинац Гавра Милошевић, који је поздрави једним кратким ватреним говором, за који му ја такође кратко одговорих.

¹⁷ Гаврило Дожић, будући патријарх српски.

У вече овога дана /31 октобра/ општина приреди вечеру у моју част. За вечером поздрави ме митрополит Митрофан Бан, а ја му одговорих једним упоређењем: шта је вредила и какав је леп глас уживала I Српска добровољачка дивизија у Русији, (чији сам ја Командант био) па шта они Црногорци треба сада да ураде, те да плодове победе српског оружја уживамо у заједници, као истинска браћа.

Наново се вратим из Котора преко Цетиња у Подгорицу где и стигнем 3 новембра. У овоме времену, а то је, 5, 6 и 7 новембра. Талијани су из Котора хтели на Цетиње доћи, али их војвода Стеван Вукотић задржа од те намере, према моме наређењу, и Талијани се вратише у Котор. Новембра 9 одох поново на Цетиње и похвалим поступак војводе С. Вукотића, што је вратио Талијане натраг у Котор. 10 новембра вратим се наново у Подгорицу.

После рада Велике народне скупштине остао сам све до 1 децембра у Подгорици, а 1 децембра се са штабом преселих на Цетиње. Са Цетиња све време предлагао сам Народном извршном одбору да и он пређе из Подгорице на Цетиње, те да заједнички будемо и радимо. Одбор је оклевао и није долазио. Напослетку у другој половини децембра одбор је привремено дошао али је ипак хтео да се пошто пото опет врате натраг у Подгорицу. Најзад донето је компромисно решење овако: један члан одбора је у Подгорици (Ристо Јојић) тројица су на Цетињу (Вукотић, Даковић и Дамјановић) а Пилетић је у Котору због питања око исхране гладнога Црногорског становништва. Овако су их и затекли доцније бадњодански и божићни догађаји 1918 године када је управо извршено уједињење, али само крвљу, и то 24, 25 и 26 децембра 1918 године на Цетињу, и у његовој непосредној околини, а не скупштинско као 13 новембра 1918 године у Подгорици.

УЗРОЦИ НЕРЕДА И ПОБУНЕ КОЈИ СУ СЕ ДЕСИЛИ У ЦРНОЈ ГОРИ 24, 25 И 26 ДЕЦЕМБРА 1918. ГОДИНЕ

Било је доста узрока који су изазвали нереде и побуну на Цетињу. Ми ћемо навести неколико главнијих.

Једна од највећих грешака је, што експедиција за Црну Гору није била припремљена како у политичком тако и у војном по-

гледу. Хтело се нешто импровизацијом, на брзу руку и са погађањем стварати и створити.

Па и сами чланови у црногорском одбору нису се слагали међу собом. Није се знало ко коме заповеда и ко кога треба да слуша. мирнога и хладнокрвнога Косовића замењује ватрени Св. Томић. У Андријевици ме је стигао трећи по реду, Јанко Спасојевић. Ствара се нека врста тријумфирата.

Преданом на Цетињу 1 новембра пре подне Св. Томић нападао је Јанка Спасојевића и Милисаву Рајичевића. Спасојевић се бранио сузних очију од његовог напада. Дакле Томић је сматрао да је он главни и трудио се да га остали чланови признају за таквог.

Не знам ко је наредио да се утицајни људи из Црне Горе интернирани у Аустрији, при повратку за Црну Гору, задрже неко време у Босни, док се у Црној Гори не заврше избори као и изгласа уједињење и док скупштина не сврши посао. После су ти људи пуштени, што је било такође погрешка (случај са бригадиром Милутином Вучинићем и другима) јер су одмах почели агитовати уз помоћ са стране и уз помоћ присталица Краља Николе против уједињења и против нас Србијанаца, како нас Црногорци зову.

Праћени новац није употребљен како треба. Па и чланови у одбору нису се слагали и новац су трошили и давали већином својим саплеменицима. После Црногорског одбора остаје „Народни извршни одбор“ (Формирањем Народног Извршног одбора после изгласаног уједињења са Србијом 13 новембра 1918 од стране В. Народне Скупштине у Подгорици, функције црногорског Одбора се постепено губе и гасе) да ради и троши. Он не издаје плату свима чиновницима и официрима, већ само онима који положи заклетву Н. И. Одбору и Краљу Петру. Овом се нарочито противе официри, јер су у Н. И. Одбору неки млади и не од гласа људи, како веле незадовољници, изузев Даковића кога у Црној Гори цене како због његове личне вредности, тако и због гласа који је уживала његова породица и његови претци из Грахова (Војвода Антоније Даковић). Заиста Марко Даковић (беше човек од идеје и широких концепција. Сви Црногорски официри изјављују ми, да ће Краљу Петру положити заклетву и да није такав терет официрске заклетве, како га Н. И. Одбор тражи. Н. И. Одбора заклетва изгледала је на неку врсту поданичке заклетве где је уплетен и део војничке заклетве.

Мењање чиновника које су војне власти поставиле, и постављање рођака, познаника и пријатеља својих, створише од првих опасне незадовољенике, којима се стране помагаху као и новац Краља Николе, како је тада изгледало.

Требало је према моме рапорту одмах у почетку послати наше српске начелнике и секретаре, а не Црногорце, јер ови понемшташе све своје рођаке, а и не беху богзна какве спреме, нити имаху каквог гласа, а поред тога изабрати су једноставно од самих клубаша, и то од врло младих и мало искусних људи.

Формирање мога штаба било је испод критике, на брзу руку и потпуна импровизација. Уз пут узех активног мајора Борисава А. Николића за начелника штаба а све остало имао сам од заплениеног да формирам у Пећи, као и да ми дође Бог те пита од куда, и то зими на земљишту без комуникација и превозних средстава. Све је од остављеног плена у Пећи разграбљено пре мога доласка. Од резервних официра и Црногораца који су ми били упућени узимао их је све Црногорски одбор, према одобрењу Врховне команде. Мој штаб и ако је био у рангу дивизиском није био административни орган II степена, нити је за овај нити за икакав орган проглашаван за све време рада па до укинућа (престанка).

Када се свему овоме дода борба са непријатељем за истеривање из Црне Горе, побуна на Цетињу и у целој Црној Гори као и доцније побуна Арнаута око Плава, Гусиња и Пећи видеће се сва трагичност положаја и посла Команданта Јадранских трупа, који је упућен на Божју вересију, без игде ичека. Командант II армије војвода Степан Степановић организова од мојих трупа у Боки Которској засебну команду потчињену непосредно себи (У другој половини децембра 1918 г. потчињене су јадранске трупе Команданту II Армије у Сарајеву. До овога потчињавања биле су непосредно под Врх. Командом. Оваквим поступком рад К. Ј. Трупа био је спутан за време побуне на Цетињу, као и позније због ситничарског и неверљивог духа тадашњег Команд. II Армије, војводе С. Степановића), и тако ја, иако прави и непосредни командант нисам добио два брзометна тражена топа и две чете приликом побуне, 24, 25 и 26 мада сам још 18 децембра 1918 године тражио и мада од 20-27 децембра 1918 године немадох никакву везу ни с киме, (коју су ми побуњеници прекинути још 20 децембра) па ни са својим командантом армије у Сарајеву који се ни

мало не узбуњиваше због немања везе самном, и који при том знађаше за напад на мене, па га ни бриге није; он седи и одмара се у Сарајеву - далеко од Цетиња.

Да не беху две заплењене брдске хаубице истина без нишанских справа довучене из Скадра које од силне употребе попрскаше за време борбе са побуњеницима, као и племена одушевљених за уједињење, ко зна како би се уопште свршила сва та пустиловина на Цетињу. Стога све жртве у овим Божићним догађајима 1918 године требало би да падну на војводу Степана Степановића. Исто тако и све жртве на Четвртнији 24 августа 1914 године пале су на војводу Степановића што се на поновном суђењу ђенералу Владимиру Кондићу и доказало. Да сам био јачи на Цетињу, сумњам да би усташа и „зеленаши” смели и покушати напад на Цетиње, као и да су ми дошле две чете са водом брд. артилерије пре 24 децембра а ово су могли учинити, јер сам их у два маха тражио (18 и 20 децембра)

ПРВИ ЗНАЦИ ДА У ЦРНОЈ ГОРИ НИЈЕ СВЕ ДОБРО И УРЕДУ.

17 децембра били су сви чланови и чланице приређивачког одбора, који су припремили свечаност за 4 децембар, дан рођења Престолонаследника, позвати на чај код мене у штабу (бивша аустро-угарска легација). Овде сам од неких чланова Народног извршног одбора, а и од других сазнао да се спрема, неки покрет, и казали су ми имена неке од господе и то: Јована Пламенца, Ристе Поповића, Јована Поповића и командира Ломпара. Одмах сам наредио ађутанту да им напише писмо у моје име и да им каже да изволе доћи између 11-12 часова пре подне 18 децембра у моју канцеларију ради извесног обавештења. Осим Јове Поповића остала тројица су још тога вечера нађени и потписали су коверте да су примили писма, као шта се из приложених коверата види. 18 децембра добио сам из Бара од капетан I класе Драгутина Живановића (команданта Барске колоне) извештај да су се 17 децембра у 22 часа искрцали Талијани и то један батаљон 137 пука са нешто артилерије (4 брдска и 2 пољска топа) и митраљеза (4) и да је због овога узнемиреност. Под О. Бр. 686 од 18. децембра

1918 године известио сам Команданта II Армије и напоменуо сам, да је ово у вези са припремама које сам открио код присталица бив. Краља Николе и да су вође Јован Пламенац и Риста Поповић, чија је намера да отерају нашу војску, да оборе „Народни Извршни одбор” и да распишу нове изборе. Напад на Цетиње требао је да се изврши 21 децембра.

Сутрадан 18 децембра у 11 часова дошао је на мој позив г. Риста Поповић, бив. министар Краља Николе, који је 1894 године свршио права у Београду. Примио сам га у присуству Начелника Штаба и рекао сам му од прилике ово: (пошто сам га понудио да седне и дао му цигарету).

„Позвао сам Вас да Вам скренем пажњу на ово: Уједињење Црне Горе са Србијом дело је народа, а оно је што се каже. „fait accompli”. Ми Срби нисмо дошли у Црну Гору да покоримо Црногорски народ и да вршимо револуције, већ смо према наређењу дошли да протерамо непријатеља у чему смо успели уз припомоћ црногорских батаљона.”

„До мене долазе гласови, да сте Ви противник овог стања и да свим силама радите да ово пореметите и изазовете неред. За ово имам несумњивих доказа. Напомињем Вам као интелегентном човеку и јавном раднику, да је Ваш такав рад штетан по нашу општу ствар.”

„Стога ако пукне магде каква пушка на нашега војника, или против ма кога који је за ово стање, или ако дође и пронесе се макакав барјак или демонстрација, знам да сте Ви једини и главни кривац за ово. У том случају наредићу да се са Вама и Вашом породицом прво сврши”.

„Нећу и не дам да буде грађански рат у Црној Гори.”

На ово је Р. Поповић одговорио да је он противу тога, што је Црна Гора са Србијом ушла у Југославију, већ је требало да сама уђе. Жалио се да „Народни извршни одбор” тера пизму. Њега не могу да кривим ни за шта, а он ни за кога не одговара, и тражио ми је доказ да он буни народ и т. д. Напоменуо сам му да ми је можда његов политички програм исто тако симпатичан као и програм Марка Даковића, али да сада није време расправљати о томе, даље да се ја не мешам у политичке ствари и да као војник имам Народни Извршни одбор, као и да је за мене ово законита

власт. Што се тиче доказа, биће ми први доказ ма какав покрет, и додао сам да сада немам времена нити могу чинити каква ислеђења. Ма какав њихов покрет против овога стања, срешће се са нама као са наоружаном силом.

Риста Поповић је био врло збуњен и једва је нашао врата при излазу.

Одмах после тога уђе ђакон митрополита Митрофона Бана, који ми предаде једно писмо. Отворих га у њему прочита ово:

„Повјерљиво”

„Ваше Високопреосвештенство, прочуо сам да се у велико ради да се изведе неки преокрет у земљи. Циљ је: ултиматум Србијанцима да напусте Црну Гору, прокламовање независности Црне Горе до овога рата и сазив народне скупштине према уставу, на Цетиње, која ће донијети решење оће ли и под каквим условима ступити Црна Гора у Југославију. – Главне вође покрета су Јован Пламенац војвода Ђуро Петровић и Милутин Зучињић. Већина народа изгледа да је незадовољна са одлуком Подгоричке скупштине, зато што је Црна Гора припојена Србији а није као засебна јединица, ушла у Југословенску заједницу. Како чујем већина народа по свима племенима придобивена је за покрет.”

„Почетак акције очекује се ових дана од прилике у идући петак 21 о.м. Одлазак г. Јована Пламенца с Цетиња за Црницу биће знак за почетак акције. Покретачи се надају сигурном успеху. Имају неке везе с иностранством преко Скадра. Рачунам да се ствар од Вас држи у тајности, те сам сматрао за дужност да Вам оволико учиним да знате ако што буде, да се знаднете наћи. Све ово о чему Вам пишем казао је повјерљиво Јован Пламенац једноме моме рођаку а своме куму, а овај мени. Пошто сте Ви с Јованом били вазда у добрим одношајима мислим, кад би се Ви са њим лично видјели пре него оде с Цетиња, да ако што има од овога у ствари, да неби од Вас затајио, јер знам да сте Ви вјерно и ревносно служили четрдесет година и више Господару и овој земљи.”

„Што се мене лично тиче, ни у шта се не мјешам, већ пазим искључиво своју дужност, пазећи са стране развој догађаја.”

„Љуботин 18-ХИ-1918 год”.

Одани Вам
Поп Стево Дрецун с. р.

Ово писмо је било стигло на време. Пошто сам га прочитао, позвао сам командира Петра Ломпара, који је чекао у другој соби, и ако је било подне.

Командир Ломпар бејаше у грађанском оделу; њега нисам ни понудио да седне. Чинио је утисак дрског и пркосног човека. Пошто се школовао у Бугарској, то ми изгледа да је у њега ушла бугарска мржња према Србији, која га није још ни сада напустила; из његовог говора видело се незадовољство према створеном стању. Правдао се од некакве капитулације и питао: ко ће и ко може њега разрешити од заклетве дате Краљу Николи? Тада га мајор Борисав Николић упита: ко је руске официре разрешио заклетве и рече му, да његов Краљ није више то према одлуци Подгоричке скупштине и да самим тиме његова заклетва отпада. Пошто сам и њему поновио приближно онако и оно што и Ристи Поповићу, то је он тражио доказе итд.

Једном речју видело се да су се они договорили шта ће рећи, јер су знали за мој позив. Отпустио сам Ломпара, мислећи да ме чекају Јован Пламенац и Јован Поповић, али њих није било. Пошто је већ било превалило подне, а за ручак су ме чекали официри, отишао сам на ручак, а ађутанту сам наредио да јави Јовану Пламенцу и Ј. Поповићу да ћу по ручку доћи до њих, јер ме је ађутант Милишић, резервни потпоручник, уверавао да је Јован Поповић чешће болестан а он то зна јер у истом дому станују; за Јована Пламенца рече да је можда и он болестан, па да зато није дошао.

По ручку око једног часа по подне, упутих ордоноса Црногорца Божу Лукића да јави Пламенцу да ћу доћи к њему, а сам са начелником штаба мајором Борисавом Николићем и ађутантом Милишићем пођох кући Пламенца. Код куће Пламенца никога не нађох осим његовога синчића и слушкиње. Слушкиња ми рече да је господин изашао у варош, и стога оде да позове госпођу. Шетајући очекивао сам је у парку, који се налазио испред куће Пламенца. Пресретох госпођу и запитах је (пошто се преставих ко сам и шта сам) где је господин Пламенац. Она ми одговори да је отишао у варош, и да је једва обукао одело (болела га је рука), да би ви-

део зашто га зovem. Замолих госпођу да му јави да дође до мене данас у 4 часа по подне у канцеларију; напоменух да ће по њега бити горе ако задоцни или у опште не дође. Ни Јован Пламенац, као ни Јов. Поповић тога дана по подне не дођоше к мени па ни доцније их моје очи не виђоше за све време бављења у Црној Гори (до 1 марта 1919 г.)

НЕЗАДОВОЉНИЦИ – ПОБУЊЕНИЦИ ОПСАЂУЈУ ЦЕТИЊЕ

Већ око 20 децембра свуда око Цетиња страже побуњених Црногораца видно опколише сав град Цетиње. Они се постепено спуштаху све ближе Цетињу, стежући обруч око Цетиња и мојих трупа као и око штаба који се налазио у самоме Цетињу (Аустријска легација).

21 децембра отидох око 2 часа по подне са начелником штаба у село Бајице, где је био штаб побуњеника-официра црногорске војске, од којих је најжучније и најватреније говорио командир Ђуро Драшковић као и дрски поручник Илија Бећир, којом приликом овај ми последњи рече просто напросто „Или ви Србијанци напоље из Црне Горе или ће крв лећи господине Генерале; другог излаза нема и не може бити”.

При повратку дочекаше ме и наши четници на бајичком путу и беху се већ приближили месту, где беше штаб побуњених официра. Они се бојаху да се није нешто са мном десило, јер се ја подуже задржах у објашњавању са официрима, па ме при повратку мољаху, да нападну на побуњенике, што им ја разумем се, не допустих, надајући се још да ће се све мирно свршити.

Од ових официра одох у правцу Ријеке ка Белведеру, где се такође састадох са вођама противне стране-побуњеницима. И овде ми паде у очи један Црногорац, који беше наш чиновник у војној станици на Цетињу, којом приликом изјави ми своје лично поштовање, али ипак рече да они желе ући у Југославију са својим барјаком и својим владоцем.

Утисак мој беше овај: и једни и други хоће самостално да уђу у Југославију и да врате Краља Николу. Они стоје под утицајем Краља Николе и Талијана који их у овом помажу. Али било је до-

ста погрешака и од самих Црногораца-претставника власти као и „нашега” Црногорског па донекле и Народног Извршног одобора, противника Краља Николе. Тако, командир Ђуро Драшковић и ови код Белведера рекоше ми да је Црногорску заставу поштедела и Аустрија и да је са нашим доласком скинута са дворца на Цетињу и да ју је неко упрљао и то где је име Краља Николе извезено. Упитам да није то когод од нас извршио. Рекоше ми, да су то Црногорци извршили. Поред тога официри у Бајицама указаше ми и на самовољу полициске власти у Даниловом граду где су казнили на десет дана затвора једнога младића, што је рекао да је Црногорац, а није казао да је Србин; и код Белведера један од побуњених официра рече ми, да је десет дана затвора кажњен, што је носио медаљу Краља Николе. И за један и други случај не знађах, и обеђах им да ћу извидети и осудих овакав поступак власти јавно пред њима, ако је он у истини такав, какав ми га они представише. Осим овога командир Драшковић код Бајица рече ми да је командир Вукашин Божовић напао њихове стражаре и пуцао на њих ноћу 20/21 децембра.

Изјавих да ми је непознат тај случај, као што збиља и не знађах и да је Вукашин тада био непосредно под командом г. Љубе Гломазића окружног начелника (обласни управитељ). Тада више официра у један глас повика: „Па зар је Гломазић окружни начелник и то он, који не зна ни где смо, ни какве смо бојеве имали ми Црногорци”.

ЛИЧНОСТ СЕРДАРА ЈАНКА ВУКОТИЋА

Са сердаром Јанком Вукотићем познавао сам се још од још од 1913 године, када смо заједно са штабовима били код карауле „Пресеке”, и то он командант Црногорскога „Дечанскога одреда”, а ја командант Тимочке дивизије II позива народне војске. Он мене ословљаваше са „дивизијар” а ја њега са „Сердаре”.

22 децембра пре подне, мој ордонас Божа Лукић рече ми да жели код мене генерал Вукотић да уђе. Мислећи на другога Вукотића Ђузу, који беше знатно старији од сердара Јанка, а заузет бригом и радом око ових бунтовних радњи Пламенца и других, ја

га одмах не примих (јер тај Ђуза Вукотић увек ми тражаше неку милостињу у виду хлеба новаца итд.)

Случајно изиђох из канцеларије после некога времена и у ходнику у цивилу каљав стоји сердар Јанко Вукотић. Чим га видех, ја се зачудих од куда он тако каљав. Одмах му се оправдах да сам мислио на генерала Ђузу Вукотића и понудих га испред себе да уђе у канцеларију. Упитах га откуда он. Он ми рече да се скоро вратио из интернирања, па чувши за моју невољу, пробио се кроз претстраже побуњеника и довео ми 30 Чевљана показав ми их руком кроз стаклена врата, зграде аустриске легације који беху у двоврсном строју на улици, преко пута мога штаб, па заједно самном да погине овде на Цетињу, јер ми смо ратни другови још са Брегалнице. Ово ме јако потресе и узбуди. Захвалих се сердару на овоме патриотском гесту, не знајући и не погађајући прави смер његовога доласка к мени.

Пошто сам га почестио кафом и на његов захтев и вином, ја му предложих да оде до чланова Народног Извршног Одбора те да се с њима поразговара и изложи им мој предлог да њега – сердара Јанка Вукотића упутимо у Бајице главном побуњеничком логору, те да он покуша да их умири и да се призна стање створено Великом Народном Подгоричком скупштином. Он се сложи с тим и одмах оде. После кратког времена вратио се и саопшти ми да су чланова Народног извршног одбора у свему сагласни са мојим предлогом – да он оде у стан побуњених официра у Бајици. Одмах наредих за аутомобил и дадох сердару Јанку и моја два официра за пратњу и то коњичког капетана Митра Вукићевића и артилериског капетана Војислава Тунгуза као и народног посланика Бошковића, те да заједнички оду у логор. Није постојало дуго а оба се капетана вратише задихани и узбуђени изјављујући: да их у мало нису Црногорци поубијали и да су једва побегли, а сердара Јанка Вукотића силом задржали као и Бошковића.

Мада сам сердару Јанку Вукотићу објаснио сав рад, и, мада је он био сагласан са мном у свему, ипак ми он сутрадан 23 децембра посла ово писмо по нашем резервног поручнику студенту технике Симићу (сада инжењеру у Београду) са овом садржином.

„Господине Ђенерале”

Преклињем Вас Богом и свиме што нам је најсветије спасите данас, Ви и војвода Стево Црну Гору и учините да се брацка крв не пролива а то се даде учинити па да остане свачија част и углед на своје мјесто, на овај начин:

- а) Посједните Ви са Вашом војском кварт око Ваше команде;
- б) Нека војвода Стево са његовима посједне кварт између болнице, Зетског дома и В. Стана; и
- в) Нека усташка војска посједне осталу варош.

Бајице
23-XII-1918 год
Сердар Јанко Вукотић

Исто тако рече и усмено задржати задржато команданту 2 Југословенског пука пуковнику Гргуру Ристићу у с. Бајицу, да ми саопшти да пустим побуњенике на леп начин у Цетиње, иначе ћемо сви изгинути, јер је побуњеничка снага јача од нас. Уопште држање сердара Јанка Вукотића бејаше неразумљиво. Мени довео 30 Чевљана, а тамо на супротну страну можда упутио 300. Видео је све шта је код мене, а тамо остао и шаље ми ултиматуме. Да не беху дошла племена Кучи, Белопавловићи, Васојевићи као и Граховљани на позив Марка Даковића, ко зна шта би било самном на Цетињу када сам имао само један батаљон и две хаубице без нишанских справа и ограничени број артилериских зрна (око 1000).

У оружану акцију нисам веровао све до 23 децембра 1918 године. Овога дана у 6 часова ујутру дошла су са писмом два изасланика од побуњених официра, капетан Ђуро Драшковић и поручник Грујичић. Одмах сиђох у моју канцеларију, где ме оба црногорска официра очекиваше у присуству капетана I кл. г. Николајевића и резервног потпоручника Симића (студент технике). Био сам расположен и одмах се поздравих са свом четворицом и обрнух се г. Драшковићу рекох му шалећи се: „Па Ви прекјуче, г. Драшковићу, дочекасте мене као да сам Хамза капетан а ви Мићуновић Вук”.

Драшковић при сваком говору са мном устајаше, а ја му давах знак да седне и говори. Између осталог жаљаше ми се да га је при повратку из интернирања рђаво пресео у Рогатици наш

артилериски мајор Божидар Јевтић, и да му је у име Србије овај србијански мајор рекао ово: да Црногорска артилериска правила ништа не ваљају; да Црногорци гину као магарци, и да он Јевтић а с њиме и сви Срби више воле Бугаре него Црногорце. Ово је Јевтић можда и рекао, јер сам га знао из мога службовања у Дебру (1915 год), када бејаш командант Албанских трупа, којом је приликом заиста поднео неке рапорте, жалећи се нешто противу сардара Јанка Вукотића, под чијом је командом био неко време. Одмах одговорих Драшковићу, да је он као интелегентан човек могао увидети, да то говори Јевтић у име своје а не у име Србије; јер Србија није валда спала на то, да је заступа Јевтић и да у њено име говори.

Оба официра побуњеника молили су за одговор до подне. Њихово писмо као и мој одговор гласили су:

„КОМАНДАНТУ ЈАДРАНСКИХ ТРУПА ЦЕТИЊЕ.

„Усташки одбор част има у прилогу под /1 упутити тој команди препис одлуке усташке војске Цетињског блока упућене извршном одбору на Цетиње, с препоруком да се иста изволи удостојити особите пажње од стране те команде

„Истовремено се напомиње, да би Команда својим потчињеним трупима издала сходно наређење за по све мирно понашање и ни у ком случају мијешање у унутрашњи развој наших догађаја, напоменутих у поменутој одлуци односно програму.

У име одбора
Бајице 22 децембра 1918.
капетан Крсто Поповић с.р.

„Препис за Команду Јадранских трупа Цетиње.

„ИЗВРШНОМ ОДБОРУ ЦЕТИЊЕ”

„Скупштина одржана у Подгорици у дане 11 и тек. мјесеца новембра 1918 године, сазвана је против уставних одредаба наше земље а највише против воље апсолутне већине црногорског народа, што је дало повода се против скупштинске одлуке којој сте Ви извршни орган дигне општи покрет и устанак у Цр. Гори.

„Већ су прошла два дана, да се престолница Цетиње налази у опсади од стране неколико хиљада усташких чета, које с нестрпљењем очекују да чим прије улегну у престолницу Цетиња те својим уласком успоставе стање које достојно одговара црногорском имену и будућој држави Југославији.

„Да би се избегло проливање братске крви, које ако потече – историја неће памтити, потписати усташки одбор, нашао је за сходно да Извршном одбору упуту изражај воље црногорског народа у следећем

Програму:

„1. Ми смо сви сложни да Црна Гора уђе пуноправна са осталијем покрајинама у једну Велику Југословенску државу без никаквих политичких граница, –облик владавине остављамо да пуноважно ријешу редовно изабрана скупштина свијех Југословена (конституанта), чему ћемо се срдечно покорити.

„2. Ми тражимо претходно, да један народни суд пронађе кривце за све догађаје, који су бацили љагу нашем оружју и да тек онда чиста и ведрa чела приступимо овој великој Југословенској заједници, којој су наши претци најстарији и највернији заточници били.

„3. Тражимо анулирање скупштинске одлуке у Подгорици, и нове слободне изборе за Црну Гору, чији ће изасланици ријешити пуноважно све наше садање домаће послове и послове, те привремено престављати Црну Гору унутра и изван.

„За извршење рада на горњем програму усташке трупе сјутра (нећеља) 23 тек. мјесеца умарширати ће у пријестолницу Цетиње, и ради успоставе будућег реда запосјести ће сва надлештва у коју сврху с наше стране бити ће очуван најбољи ред, те се овим-преко Вас-опомиње војска која се сада налази у Цетињу, да са своје стране неби изазвали пролијевање братске крви, у ком случају сматрали би се одговорним чланови тог одбора, а ми са своје стране дајемо часну реч да ће како живот тако и имовина сваком бити загарантована, сем случајева ако будемо нападнути.

У име одбора

Бајице 22 децемб 1918
капетан Крсто Поповић с.р.

Мој одговор Капетану Крсти Поповићу гласни је овако.

КОМАНДА
ЈАДРАНСКИХ ТРУПА
О. Бр. 734
23 децембра 1918 г.
10 часов јутра
Цетиње

КАПЕТАНУ Г. КРСТИ ПОПОВИЋУ

Јутрос сам напоменуо Вашим изасланицима да сам вољан примити 4–6 официра од Ваше стране да буду у мом штабу, које ћу третирати као своје офицере, и да ми укажу на све досадање неправилности полициских власти, и ја сам вољан да их уклањам за унапредак, а све које су се до сада десиле да их извидим.

Што се тиче моје улоге и задатка, ја морам за сада одржавати ред јер војска је и по нашем и по вашем закону одбрана Отаџбине и потпора законитости (чл. 1).

Вашу одлуку упућену извршном одбору доставићу мојим претпостављеним, па ћу решење по њој дотурити Вам у своје време. За ово будите стрпљиви и хладни. Поред овога дајте ми могућности да ту Вашу одлуку доставим у Котор и даље, где се налазе моји претпостављени.

Док год се по овоме не донесе одлука, ја ћу са мојим трупима и осталим наоружаним Црногорцима одржавати ред, и никакве наоружане трупе не могу улазити у варош-град Цетиње, а да не сретну оружани отпор са наше стране.

Командант Ђенерал,
Драг. Милутиновић с. р.

Овога дана 23 децембра 1918 године пре подне посети ме и Бошковић, народни посланик и интелегентан млад човек. Он је 22-ХИ-1918 године пратио сердара Јанка Вукотића и неко време био задржан у побуњеничком логору у Бајицама, а сердар и на даље остао да руководи операцијама побуњеника. Рече ми да је у интернирању био са Драшковићем и да је овога јутра после одла-

ска од мене са њиме говорио. Још ми напомену да је Драшковић врло енергичан и када би знао да ће осим наших трупа доћи, и ући још које од савезничких на Цетиње, онда не би ни нападали.

Иако сам имао поверљиво наређење, да ће доћи Французи и Талијани (ови су последњи на мој захтев замењени Американцима), ипак га покажем г. Бошковићу и он у моме присуству написа Драшковићу, да ће доћи савезничке трупе, и јамчи чашћу, да је то тако, а за сведока узима и мене, може се уверити питајући и мене. Атмосфера је била врло загушљива и пуна густих облака, и са доста електрицитета; осећала се бура у ваздуху. Чинио сам све да избегне буну, али се није могло.

Око 2 часа по подне 23 децембра отиде и војвода Стево Вукотић на састанак са сердаром Јанком Вукотићем на позив овог последњег. Том приликом војвода Стево бејаше врло одлучан и не хте ништа попустити, мада је сердар пред њиме и плакао. Војвода Стево их је поздравио са „Помага Бог небраћо!“ Војвода Стево је још изјавио, да га ништа не може одвојити од Србије; међу преговарачима са противне стране, опазио је унук оних чији су дедови носили некада барјаке противу Црне Горе служећи Турцима и Аустријанцима као и Млечићима; а његови преци да су ово хтели, они би били владари Црне Горе; али њих није ништа могло одвојити од Русије, као и њега што не може ништа одвојити од Србије, па му ма сада и круну понудили, јер би и њу под ноге бацио када је у питању уједињење Српства.

По подне 23 децембра долази ми са споменутим писмом и поруком од сердара Јанка Вукотића резервни потпоручник г. Симић (тада студент технике а сада инжињер у Београду) које сам напред цитирао и вели, да му је сердар Јанко казао, да лично и насамом са мном говори; да је плакао и заклео ме у децу, да учиним по његовом писму, као и да се ни са ким не саветујем. На Сердарово писмо које сам напред цитирао одговорио сам овим писмом, које му је лично однео резервни поручник (студент технике) Симић.

Писмо гласи.

КОМАНДА
ЈАДРАНСКИХ ТРУПА
О. Бр. 736
23 децембра 1918 г.
10 часов јутра
Цетиње

Дивизијару-Сердару
Господину
Г-ну Јанку Вукотићу

Уважени г. Сердаре,
Примио Сам Ваше писмо од 23 овог месеца и проучио сам га најозбиљније. Проливање братске крви жалићу ја више но ико други.

Али Вам, вршећи своју дужност и слушајући једино глас своје савести, јављам, да улазак наоружаних трупа у Цетиње безусловно не могу одобрити. Жеље усташа познате су ми и ја сам их, као што Вам је познато, доставио Врховној команди и влади Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца на разматрање и оцену. Док не добијем одлуку по томе, ја ћу се уласку наоружаних маса успротивити свом снагом, коју имам под руком, а невино приливена братска крв нека падне на главу онога, чијом кривицом до тога дође.

Ово Вам је, уважени господине Сердаре, мој последњи поздрав. Молим Вас да размислите о судбоносном тренутку, који преживљујемо. На нас из гробова са Тарабоша, Брдице и Бардањола, и из Брегалничких дубина, гледају својим крвавим очима Србијанско-црногорске жртве, поднесене за уједињење Српства.

Командант, ђенерал,
Драг. Милутиновић с. р.

* * *

Улога Сердара Јанка Вукотића била ми је сумњива.
Али објашњење пуковника Гргура Ристића, кога су 22 децембра на путу код Бајица задржали и ноћу 23/24 децембра пустили к

мени на Цетиње као и догађаји који су наступили јасно ме уверише, да је улога Јанка Вукотића била по оној нашој „Помоз Бог чаршију на обе стране“! К мени дође 22 децембра да помогне са својих 30 Чевљана као и да види наш распоред и расположење, а на противној страни одведе можда 300 Чевљана и предузе команду да нас „Србијанце“ нападне на Цетињу. После ће се приволети страни, која буде успела у сукобу.

НАПАД НА ЦЕТИЊЕ 24, 25 И 26 ДЕЦЕМБРА 1918 ГОД.

Интервенција посланика Бошковића код Ђуре Драшковића није успела. Пошто стигоше племена: Кучи, Бјелопавлићи, Васојевићи као и Граховљани (ови последњи на позив Даковића), тако да поред батаљона из II Југословенског пука (у коме беше митраљеска чета капет. Николајевића) имађах приближно равну снагу са побуњеницима, а уз то још и две аустриске хаубице са 1000 разорних зрна граната – то изјутра 24 око 7 часова на извештај преко телефона, да побуњеници наступају у борбеном поретку и да су већ отворили ватру, наредих да хаубице отпочну дејство и да остале трупе учине то исто. Резервом је командовао пешадиски мајор Божа Новаковић на место место Гломазића. Овај Новаковић бејаше пређе црногорски официр и у току рата прешао је у нашу војску, па како беше дошао на осуство, то се ја њим користих за борбу на место одмора.

Пушчана, митраљеска и хаубична ватра била је јака и трајала је и дању и ноћу. Упочетку пешадиске ватре удари један куршумзрно и проби прозор у трпезарији аустриске легиације. Око моје команде беше иза зида који ограђиваше двориште аустриске легиације распоређен батаљон другог југословенског пука под командом храброг мајора Миливоја Алексића. Жене и деца са Цетиња доносили су и раздавали муницију Црногорцима са наше стране. Зато је било и неколико жена и деце рањено.

Ја на наваљивање Марка Даковића и Војводе Стеве Вукотића 23 децембра не склоних се из аустриске легиације ка Белведеру, јер они изјављиваху бојазан, да се мене може десити нешто рђаво, пошто сам први на ударцу од Бајица где беше главна снага побуњени-

ка. Ја као маршала Мак Махон у Кримском рату, рекох „Где сам, ту и остајем” (J’y suis j’y reste).

Овога дана 24 децембра дође и Француски генерал Венел (Venel général de brigade) у подне на Цетиње из Котора. Његов аутомобил био је обасут уз пут пешачком ватром од побуњеника и он се старао свим силама да обустави борбу, али у томе није успео. Исто тако дошао је и 25 децембра аутомобилом. И једнога и другог дана посетио ме је у згради аустриске легације, где бејаш са штабом. Једнога тренутка бејасмо испред зграде на излазу, када нас одједном обасу побуњеничка пешадиска ватра. Ми се брже боље склонисмо у зграду посланства и Венел ми рече: „Овде је горе но на Вердену”. Застава на аутомобили генерала Венела беше изрешетана од побуњеничких зрна.

Генерал Венел и ја позвасмо и митрополита Митрофана Бана, и Ванел му препоручи, да оде и са црквене стране да их умири. Митрополит одговори да се неће имати успеха, јер он добро зна и познаје Црногорце, стога и не оде.

Сам Венел беше врло мио и симпатичан Француски генерал, који ми говорише, да једва чека да оде у своју лепу Француску (la bella France) и да се тамо смири.

ГУБИЦИ ПРИЛИКОМ ПОБУНЕ

„Губици наши у догађајима 24, 25 и 26 децембра 1918 г. били су око 80 мртвих и рањених са неколико Црногорских официра противној побуњеничкој страни мора да су знатнији губици, јер они немађаху артилерије. У овим борбама нарочито су се одликовали омладинци под вођењем Марка Даковића као и племена: Кучи, Васојевићи, Бјелопавловићи и Граховљани. У борби са наше стране учествовало је поред батаљона мајора Миливоја Алексића, чете митраљеске као и две заплењене брдске Хаубице, још и око 2-3000 Црногораца. Побуњеника - „Зеленаша” било је такође око 3000 наоружаних пушкама и митраљезима, али без и једног топа.

У почетку јануара изасланици наших савезника 1919 године долазио је и генерал Франше Депере, главни командант источне војске. Он је у пратњи енглеског генерала и талијанског пуковника

као и американске мисије испитивао виђеније људе из једне и друге стране о узроцима побуне помоћу једног француског војника који знађаше српски. Тим испитивањима сам и ја присуствовао.

По свршеном послу изјавио ми је генерал Франше Депере у присуству пуковника Милана Ж. Миловановића, (начелника штаба II армиске области, изасланика команданта армије из Сарајева) да је јавио претседнику Француске Републике Поенкареу и Претседнику владе Клемансоу, да се војска није мешала у изборе; да је вољом народа Краљ Никола збачен као и да је проглашено уједињење са Србијом.

Франше Депере је врло живахан и кочоперан генерал. На изглед је млад ма да му је тада било већ преко 60 година. За вечером опазих да мало једе меса, које му браћа (Црногорци беху на банкету обилно припремили, јер Црногорци и сада радо једу месо, као и раније када им се Драшко из Млетака враћао, па на питање како га храњаху у Млецима, одговори им: „Од жеље се сада наједох меса”. Тако и сада на свечаној вечери Црногорци само јеђаху меса, а Франше Депре као и странци одбијаху и прескакаху поједина месната јела.

ЛИЧНА ОПАЖАЊА И ЗАКЉУЧЦИ

По завршетку својих опажања имам да напоменем – приметим и ово:

Мада су Црногорци храбри и витешки народ, ипак они немају у довољној мери других добрих особине. За овакав суд даје ми повода ова околност: и ако су неки од официра положили заклетве Народном Извршном Одбору и Њ. В. Краљу Петру, ипак су се тукли против војске Краља Петра – нас и дате заклетве. Ово не би урадили прави витези, који цене своју част и задату реч.

У овим кршевима и није се развијала култура и просвета, већ су се певале јуначке песме, гудело се уз гусле, и опевали се хајдуци, јунаци и одметници, Црногорци су и сада какви су били у XVIII веку, које је уметнички описао Владика Раде - Петар Петровић Његуш у својим бесмртним делима („Горски вјенац” и „Лажни Цар Шћепан Мали”) само с тим изузетком што као Турке сада сматрају све друге народе. Њих је много искварила полтика

бив. Краља Николе. И он је подржавао тај племенски ривалитет, држећи се аустриског начела (*Dividae et impra*). Поједина племена фаворизирао је и дражио је једне противу других; па се и сада то опажа. И сада је једва чекало племе Кучи, да се освете за 1856 годину, када их је велики војвода Мирко (отац Краља Николе) покоравао и децу им у колевци клао, како ми тада говораху.

Код Црногораца, постоји слаб појам о заједници и држави, и они се још налазе у доба када су народи живели по племенима. Сталне борбе за независнос, као и њихово упорно браћење од турске инвазије кроз неколико векова учинило је да је Црна Гора била на ниском културном ступњу. Због њихове заосталости у том погледу врло велику улогу су одиграле и економске чињенице, јер Црна Гора са својим кршевитим пределима врло је сиромашна у економском погледу.

Поред ових слабих црта Црногорци се још осећају унижени, што нису до краја у рату истрајали, већ су капитулирали, зашто је крива дволична политика бившег Краља Николе. Јер заиста ме увераваше неискрена политика Краља Николе према савезницима, када видех и то: 1) у Подгорици улицу и то главну са немачким натписом (*Königs Nikola Gasse*) 2) недирнуте дворце и намештај на Цетињу, које за време Аустријанаца чуваше маршал двора Краља Николе, Славо Рамадановић. То што су поштедели његови назови непријатељи - Аустријанци нису поштедели његови поданици Црногорци. Они су све разграбили, па и приватну својину бив. Краља Николе истина после угушене побуне што је ипак за осуду. 3) Путујући у 1917 години у Русију и разговарајући се са утицајним државницима и војницима беше ми јасно као дан ово:

а) Аустријанци су добивали све потребне податке и обавештења о својим непријатељима преко Котора из Црне Горе посредством Хупке бившег аустриског изасланика у Црној Гори што је била јавна тајна у Русији (Исповест ђенерала Јанушкевића у 1915 год. начелника штаба Руске Врховне команде пуковнику Душану Киклићу у станици „Барановић”, где беше Руска Врховна команда, а куда је ишао пуковник Киклић у два маха као поверљиви курир).

б) Исповест учињена мени од резервног коњичког капетана руске војске Е. Ањичкова, а раније професора у Петрограду, у фебруару 1917 године приликом обиласка Верденског фронта, а ко-

ји беше додат мојој мисији. Он ми рече да је раније као студент у Петрограду при сусрету ма кога од Црногораца на улицама Петрограда са својим друговима носио таквог Црногорца кроз цео Петроград; а сада помислите, рече ми, како ти исти служе нашим непријатељима". Нарочито се рђаво изражаваше о Краљу Николи.

Из прилога под I и II види се јасно ко је и како припремао побуну на Цетињу, противу одлука Подгоричке велике Народне скупштине. Ја то не желим коментарисати и анализирати.

* * *

КРИТИЧКИ ОСВРТ НА РАД СРБА ОКО УЈЕДИЊЕЊА СА ЦРНОМ ГОРОМ

Наше су главније погрешке ове:

1) Није се раније припремала експедиција за Црну Гору ни у војном нити у политичком погледу. Све је било импровизација. Тако требало је озбиљније образовати политички одбор, у који су требали ући већином Срби из Краљевине Србије, којима су биле из раније познате прилике у Црној Гори. Зашто је седео готово беспослен наш бивши посланик у Црној Гори Др. Мих. Гавриловић у Лондону. За овога ме Црногорци пре побуне питаху: „А где је г. Мика Гавриловић, зашто њега нема с вама”.

2) Састављени одбор од Црногораца – емиграната из Црне Горе или раније досељеника код нас, били су већином непознати људи за свет у Црној Гори, који су хтели и желели да све у Црној Гори окрену за 180 степени, и то одмах. Па и сама Велика Народна Скупштина у Подгорици, која је у новембру 1918 године прогласила уједињење била је претежно састављена од „Клубаша”, а од „Праваша” мало ко. Нас су дочекали у почетку у Црној Гори врло одушевљено, само је требало имати више такта, па то одушевљење и даље задржати. Тада не би можда било крви на Бадњи дан и Божић у 1918 години, па не би се наставили и на даље нереди и побуне које су много шкодиле општој ствари, а нас врло скупо стале.

3) Можда Краљу Николи није требало спречавати долазак у Црну Гору, с обзиром на његове раније заслуге, као и заслуге његове двестагодишње династије. Мogle су му се указати све почасте у новој држави, па пошто је био већ у годинама, то га посте-

пено приволети (Милом или силом) да остави престо своме унуку по жениној линији (доцнијем Краљу Александру I). Мислим да бисмо имали само користи од доласка Краља Николе у новој држави. Сумњам да бисмо тада изгубили бар Скадар на конференцији мира у Паризу, јер су Црногорци са Краљем Николом у 1912 и 1913 години највише жртава и поднели за његово заузимање (око 10.000) Па Скадар је и у средњем веку био центар Зете. Шта би значило Скадар за нову Државу, није потребно објашњивати.

4) Мене су упутили у Црну Гору без икакве опреме. Шта ми је регент говорио у Скопљу, приликом упућивања, навео сам напред. Ја сам се са своје стране старао колико сам могао и колико сам имао слободног времена да проучим за време рата стање у Црној Гори. Имао сам много добре воље, а и лично волео сам Црногорце још за време школовања у грађанским и војним школама. Зато сам се и старао да обуставим проливање крви после Божића 1918 године, и нисам допустио регуларним трупима да учествују у гоњењу разбијених „Зеленаша” у правцу Чева, већ су се сами Црногорци између себе обрачунавали. У овоме случају одрекао сам помоћ и самом симпатичном и одличном вођи омладинаца Марку Даковићу.

* * *

РАСФОРМИРАЊЕ ЈАДРАНСКИХ ТРУПА

После формирања Зетске дивизиске области са седиштем на Цетиње, (јануара-фебруара 1919 године) и расформирања импровизованог и непотребнога штаба Јадранских трупа остао сам још читав месец дана као делегат Краљевске Владе. Како не имах никакве инструкције за рад као и никаквога особља за рад, – то моја делегатска функција престаде доласком новог делегата у лицу „Сердара” Иве Павићевића родом Црногорца, а бившег Министра у Краљевини Србији. Ја бејех позван депешом Министра Војнога да се одмах вратим у Београд, што и учиних 1 марта 1919 године напустив ломну Црну Гору и њену престоницу Цетиње, да се више никада можда не краја живота, не појавим међу Црногорцима, јер њихова безумна радња као и напад на нас Србијанце о бадњем и божићнем дану у 1918 оставио је на мене како рђав утисак, и поништио је све моје раније илузије и наде око уједиње-

ња српства какав поступак не могу никад опростити и заборавити, мада смо сада у једној држави (Југославији); у којој они на жалост грде и дан данас.

августа 1937. у Београду
Драг. Милутиновић
генерал

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Необјављени извори

Архив САНУ – Оставштина Драгутина Милутиновића

Зборници докумената

Димић, Љубодраг и Ђорђе Борозан, прир. *Југословенска држава и Албанци*, I. Београд: Војноисторијски институт, 1998.

Janković Dragoslav i Bogdan Krizman, прир. *Građa o stvaranju jugoslovenske države 1. I - 20. XII 1918, II*. Београд: Institut društvenih nauka, 1964.

Мемоари

Милутиновић, Драгутин. *Шумадијска дивизија другог позива Народне војске у рату: 1914-1915*. Београд: Медија центар „Одбрана”, 2015.

Спасојевић Јанко и Јован Томић. *Десетогодишњица уједињења Србије и Црне Горе*. Београд: 1929.

Монографије, чланци и расправе

Вујовић, Димитрије. *Уједињење Црне Горе и Србије*. Титоград: Историски институт, 1962.

Вујовић, Димитрије. *Прилози изучавању црногорског националног питања*. Никшић: Универзитетска ријеч, 1987.

Vujović, Dimitrije. *Podgorička skupština 1918*. Zagreb: Školska knjiga, 1987.

Zivojinović, Dragoljub. *Amerika, Italija i postanak Jugoslavije 1917-1919*. Београд: Научна књига, 1970.

Живојиновић, Драгољуб. *Црна Гора у борби за опстанак 1914-1922*. Београд: Војска, 1996.

Живојиновић, Драгољуб. *Италија и Црна Гора 1914-1925. Студија о изневереном савезништву*. Београд: Службени лист СРЈ, 1998.

Живојиновић, Драгољуб. *Невољни савезници. Русија, Француска, Велика Британија, САД 1914-1918*. Београд: Службени лист СРЈ, 2000.

Живојиновић, Драгољуб. *Крај Краљевине Црне Горе. Мировна конференција и после 1918-1921*. Београд: Службени лист СРЈ, 2002.

Животић, Александар „Генерал Драгутин Милутиновић (1865-1941). Војник и историчар”. *Војноисторијски гласник*, 1, (2015), 41-60.

Ракочевећ, Новица. *Црна Гора у Првом свјетском рату 1914-1918*. Титоград: Историјски институт, 1969.

Ракочевећ, Новица. *Политички односи Црне Горе и Србије 1903-1918*. Цетиње: Обод, 1981.

Dr. Aleksandar Životić, Associate Professor

Chair of History of Yugoslavia

Faculty of Philosophy, Belgrade

e-mail: aleksandar.zivotic@f.bg.ac.rs

**UNIFICATION OF SERBIA AND MONTENEGRO 1918.
REMEMBERING THE COMMANDER
OF THE ADRIATIC TROOPS
GENERAL DRAGUTIN MILUTINOVIC.**

(Summary)

Serbia and Montenegro, as two modern Serbian states, striven for mutual state. Only, after the victory in the Balkan wars and with the establishment of a common border, the unification of the two states has become possible. The beginning of the First World War postponed the start of talks on the unification of the two Serbian states. During the first two war years, despite a series of political and dynastic disputes inherited from the previous period, Serbia took over the maintenance and supply of the Montenegrin army, as well as the planning of joint military operations. The decision of the Montenegrin government to capitulate and not carry out a part of the army from the country in 1916 has particularly aggravated the mutual relations. Since 1916, the unification plan has been re-activated. The unification was not questioned, but there was no concrete plan to implement it in the work itself. Part of the Montenegrins who were in the ranks of the Serbian army insisted on unconditional unification and detonation of the Petrović dynasty. With the breakthrough of the Thessaloniki front and the successful offensive by the Serbian and allied military forces towards Montenegro, the issue of unity has opened up. The armed uprising in Montenegro, the entry of Serbian troops into its territory, the collapse of the occupation order and the majority determination for unification, especially in the Montenegrin north, have led to the future development of events. Elections of regional representatives were an introduction to the Podgorica Assembly, which brought the unification act. The way of implementing the unification itself, as well as the

number of supporters of the deposed King Nikola, opened the way for armed and political struggles in Montenegro over the next decade.

KEY WORDS: Serbia, Montenegro, unification, 1918, Serbian army, Podgorica Assembly, Christmas Rebellion.